

А. Г. Кльоба,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет "Львівська політехніка"

В. А. Кльоба,

аспірант, Університет банківської справи Національного банку України, м. Київ

Р. А. Кльоба,

аспірант, Університет банківської справи Національного банку України, м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ БАНКІВ І БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

L. Kloba,

Ph.D., Assistant Professor, Associate Professor of Finance, National University "Lviv Polytechnic"

V. Kloba,

PhD student, University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

R. Kloba,

PhD student, University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ESSENCE OF BANKS AND BANKING ACTIVITIES

На сучасному етапі теоретичних досліджень, пов'язаних з розбудовою банківської системи, актуальними залишаються питання, пов'язані з вивченням та розумінням сутності понять "банк" і "банківська діяльність". У цій статті основна увага зосереджена на методологічних підходах до визначення суті таких понять, як класиками економічної науки, так і сучасними науковцями.

At the present stage of theoretical research associated with the development of the banking system remains relevant issues related to the study and understanding of the nature of the terms "bank" and "banking." In this paper, the focus on methodological approaches to determining the effect of these concepts as classics of economics and modern scholars.

Ключові слова: банк, банківська діяльність, банківські продукти, комерційний банк, фінансовий посередник, фінансова установа.

Key words: bank, banking, banking products, commercial bank, financial intermediary, financial institution.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах важливе теоретичне та практичне значення мають дослідження сутності банківництва. Зокрема, на нашу думку, поглибленого вивчення потребують методологічні підходи до визначення сутності понять "банк" і "банківська діяльність" з метою використання сучасних наукових розробок для забезпечення стабільності банківської системи і подальшого зростання вітчизняної економіки в умовах ринкової трансформації, поглибленої міжнародної конкуренції та подолання наслідків світової фінансової кризи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розробку теорії банківської діяльності внесли класики економічної науки А. Сміт [19] та Д. Рікардо [13–16].

Дослідженню теорії банківництва приділяють багато уваги відомі вітчизняні науковці: І.В. Алексеев [2], О.В. Васюренко [4], О.Д. Вовчак [5], В.І. Грушко [6], А.М. Мороз [3], В.І. Міщенко [10], С.К. Реверчук [17] та інші.

Однак окремі аспекти цієї проблеми з'ясовано не повністю, у тому числі, більш детального дослідження потребують питання, пов'язані з поглибленим вивченням сутності понять "банк" і "банківська діяльність". Це і зумовило вибір та підтверджує актуальність теми даної статті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета даної статті полягає у розгляді питань, які стосуються поглибленого вивчення сутності понять "банк" і "банківська діяльність", а також у необхідності повернення уваги науковців та практиків до поглибленого теоретичного обґрунтування і розробки практичних рекомендацій з даної тематики з метою вдосконалення сучасних підходів до підвищення ефективності результатів роботи вітчизняних комерційних банків.

ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ Є БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні засади щодо поглибленого вивчення, розуміння та застосування сутності понять "банк" і "банківська діяльність" у сучасних умовах розвитку вітчизняного банківництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасні умови функціонування ринкової економіки зумовлюють підвищену увагу до фінансово-кредитної і, зокрема, до банківської системи та діяльності комерційних банків.

Сутність банківської діяльності та її характерні риси визначає складний комплексний характер відносин, що

виникають у сфері банківської діяльності, який обумовлює їх і фінансову, і господарську, і цивільну природу. До банківської діяльності належать декілька видів основних операцій: залучення депозитів; кредитування; здійснення розрахунків між клієнтами. Ці операції є базовими й утворюють первинну сферу банківської діяльності. Комерційні банки є особливою категорією ділових підприємств — фінансових посередників. Вони залучають капітали, заощадження населення, інші вільні грошові кошти та надають їх у тимчасове користування іншим користувачам, які потребують додаткового капіталу. Фінансові посередники виконують таким чином важливу народногосподарську функцію, забезпечуючи суспільство механізмом міжгалузевого та міжрегіонального перерозподілу грошового капіталу. Банк є самостійним суб'єктом господарювання, юридичною особою, виробляє і реалізує продукт у формі специфічних банківських послуг. Мета банківської діяльності — комплексне, високоякісне обслуговування юридичних і фізичних осіб, задоволення суспільних потреб у банківських продуктах та послугах [9, с. 15].

Поняття "банк" і "банківська діяльність" належать до фундаментальних у економічній науці.

На нашу думку, правильним є висновок професора О. Васюренка, який стверджує, що "у сучасних умовах дати точне й однозначне визначення такого універсального поняття, як "банк", — не менш складне завдання, ніж визначити універсальне поняття "фінанси" [4, с. 13].

У Законі України "Про банки і банківську діяльність" зазначено: "Банківська діяльність — залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб" [1, с. 74].

В "Енциклопедії банківської справи України" зазначено, що "українські банки переважно універсальні і поєднують кредитно-інвестиційну діяльність з наданням клієнтам зростаючого спектра банківських послуг" [8, с. 73].

У Законі України "Про банки і банківську діяльність" поняття "банк" майже збігається з поняттям "банківська діяльність". Це — юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати певну сукупність операцій [1, с. 74]. Таке визначення видається надто абстрактним і не розглядає предмету діяльності банку.

У "Словнику сучасної економіки Макміллана" пояснено, що "банк — фінансовий посередник, який приймає кошти, як правило у вигляді депозитів, що видаються на вимогу або при повідомленні за короткий строк, які він використовує для надання кредитів у вигляді овердрафтів, позик, або дисконту векселів, а також для інвестицій в інші, звичайно, фінансові активи (такі як ринкові цінні папери)" [18, с. 25]. У цьому визначенні банку чітко підкреслено інвестиційну діяльність банку, яка за європейською традицією обмежується фондовим ринком.

Актуальними на даний час залишаються дослідження теорії банківської діяльності, здійснені класиками економічної науки А. Смітом [19] та Д. Рікардо [13—16].

А. Сміт писав про банківську діяльність у праці "Дослідження про природу і причини багатства народів" у підрозділі "Відступи щодо депозитних банків і, зокрема, Амстердамського банку", в якій заслуговують на увагу такі міркування видатного економіста:

— "Так звані банківські гроші завжди вартують більше, ніж така ж номінальна сума ходячої монети. Тисяча гульденів грошима Амстердамського банку, наприклад, вартує більше, ніж тисяча гульденів амстердамської ходячої монети. Різниця між ними називається банківським лажем, який в Амстердамі досягає зазвичай біля 5%" [19, с. 349];

— "Ці вклади в монеті або вклади, які банк зобов'язувався виплачувати монетою, становили первинний

капітал банку або всю ту вартість, яка була представлена так званими банківськими грошима" [19, с. 351];

— "Плату, яка вилучається за зберігання вкладу, можна вважати свого роду орендною платою за складське приміщення" [19, с. 351].

Оригінальними є розуміння А. Смітом оплати за зберігання в банку вкладів як орендної плати за складське приміщення. Нині, коли набирає обертів діяльність по зберіганню банківських металів (золото, срібло, платина, паладій), це положення великого економіста привертає до себе зацікавлену увагу фінансистів.

Заслужують на увагу також думки А. Сміта щодо походження банківських кредитних грошей. А. Сміт твердив, що в період до 1609 р. велика кількість обрізаної і стертої іноземної монети, залученої зі всіх кінців Європи обширною торгівлею Амстердама, зменшила вартість його ходячої монети приблизно на 9% порівняно з щойно начеканеною монетою, яка виходить із монетного двору. Як тільки така повноцінна монета появляється в обігу, її одразу ж перетворювали в злитки або вивозили із країни, як це завжди буває при подібних умовах. Купці, які мали більше, ніж достатньо ходячої монети, не завжди могли добути потрібну кількість повноцінних грошей, щоб оплатити свої перевідні векселі і вартість таких векселів [19, с. 351].

Отже, зрозуміло, що А. Сміт чітко виокремлював повноцінні і неповноцінні металеві гроші. Повноцінні гроші — це такі гроші, номінальна вартість яких відповідає вмісту в монеті грошового металу. "Обрізана і стерта" монета — це неповноцінні гроші, вони породжували низку проблем та незручностей для бізнесу. У цілях ліквідації цих незручностей був заснований в 1609 р. Банк з гарантією міста. Цей банк приймав як іноземну, так і стерту монету країни за її дійсною внутрішньою вартістю в повноцінних грошах країни за відрахуванням лише суми, необхідної для покриття витрат по чеканці і інші постійні витрати по управлінню.

На наш погляд, наукову цінність та методологічне значення для дослідження проблеми грошей, кредиту і банківської діяльності мають міркування відомого англійського економіста Д. Рікардо [13—16].

У своєму памфлеті "Висока ціна злитків — доказ знецінення банкнот" (1811 р.) Д. Рікардо вважав, що "золото і срібло мають притаманну їм вартість, яка не являється довільною..." [14, с. 48]. У цій праці вартість дорогоцінних металів він визначав їх рідкістю, кількістю праці, затраченої на їх добування, і вартістю капіталу, застосованого у виробництві. Однак у своїй головній праці "Засади політичної економії і оподаткування" (1817 р.) вчений писав: "Загальне правило, яке регулює вартість сировини і промислових товарів, застосовуване і до металів; їх вартість залежить... від всієї кількості праці, необхідної для отримання металу і для доставки його на ринок" [14, с. 78—79].

Цей фрагмент переконує в тому, що Рікардо розглядав грошово-банківську систему з чітких позицій теорії трудової вартості.

Д. Рікардо у праці "Досвід про систему формування державних позик" наголошував, що покриття воєнних видатків треба здійснювати не шляхом випуску ліквідних активів, а головним чином за рахунок оподаткування багатіїв. Мотивація цієї пропозиції була такою: високі податки на поміщиків і землевласників зменшать схильність легкодумно ув'язуватися у дорогий "вартісний конфлікт" [15, с. 286].

У своїх памфлетах Д. Рікардо виступав пристрасним і принциповим противником політики Англійського банку. Будучи акціонером цього банку, він піднімав свій голос проти величезних прибутків банку: "Слід, мені думається, визнати, що війна, яка так важко лягає на плечі майже всіх класів суспільства, супроводжувалась для Англійського банку непоганими баришами, причому доходи цієї корпорації зростали пропорційно зростанню тягб і труднощів всього суспільства" [16, с. 182]. Він

пропонував уряду взяти у свої руки управління державними фінансами, звільнити Англійський банк від обов'язків державного казначейства і припинити хижачке розпорядження суспільними ресурсами. При цьому емісійну справу пропонував передати у руки комісарів, яких признавав би парламент.

Д. Рікардо твердив, що "в звичайній банківській практиці допускається дуже багато зловживань" [16, с. 199]. І тому він виступав за регламентацію банківської діяльності.

Істотна різниця між банком і всіма іншими підприємствами полягає в тому, що "банк ніколи не був би заснований, якщо би він отримував прибуток тільки від використання власного капіталу; дійсна вигода від банку отримується лише тоді, коли він пускає в хід чужий капітал. Другі підприємства нерідко отримують, навпаки, величезний прибуток, витрачаючи тільки свій власний капітал" [16, с. 225].

Отже, на думку відомого англійського вченого Д. Рікардо збільшення прибутку власників банку збільшенням його капіталу не являється ні необхідним, ні бажаним. Таке збільшення "жодним чином не зміцнить і безпеку банку, оскільки від нього ні за яких умов не можна вимагати більше ніж оплати банкнот і урядових і приватних вкладів, оскільки самі ці статті становили завжди всю сукупність його боргів" [16, с. 226].

Вчений переконував, що "все мистецтво банківського бізнесу полягає в умінні підтримувати можливо більш обширний обіг за допомогою найменшої можливої суми фондів, які зберігаються у формі готівки і злитків, які не приносять прибутку" [16, с. 226].

Д. Рікардо наполегливо доводив, що "єдиною гарантією власників проти зловживання довірою, яке вони надавали директорам", є подання власникам звіту про становище справ у банку [16, с. 227]. Адже не завжди справами банку керують люди, проти яких не існує і тіні підозри. Вчений вважав, що публікація звітів про фінансову діяльність банків є необхідністю не тільки як гарантія проти корупції в управлінні банком, а також і для того, щоб дати власникам банківського капіталу впевненість, що бізнес банку ведеться вміло.

І насамкінець, Д. Рікардо демонстрував прагматичне мислення, коли писав, що "всі письменники безумовно визнають, що ніякі кримінальні покарання не можуть помішати переплавці монети, якщо її вартість як злитка стає вище вартості як монети" [13, с. 128].

Заслужують на увагу визначення сутності банку, які дали економісти Є. Бургіна, О. Васюренко та А. Ольшаний.

Є. Бургіна вважає, що "банк — особлива грошово-кредитна установа, економічна інституція, яка діє на фінансовому ринку, акумулює тимчасово вільні грошові кошти і заощадження, надає кредити, здійснює грошові розрахунки тощо" [8, с. 45].

О. Васюренко пише, що банк — це фінансова установа, що спеціалізується на акумулюванні ресурсів і управлінні цими ресурсами шляхом здійснення розрахункових, посередницьких, кредитних та інших фінансових операцій [4, с. 14].

А. Ольшаний стверджує, що "банк — це кредитна організація, яка має виняткове право здійснювати у сукупності такі операції: залучати до вкладів грошові кошти і відкривати банківські рахунки фізичних і юридичних осіб; розміщувати вказані кошти від свого імені і за свій рахунок на умовах поворотності, платності і строкості" [12, с. 13].

Ми погоджуємось з думкою професора С. Реверчука, який вважає що ці вищезазнані три визначення сутності банку є дуже подібними [17, с. 8].

По-перше, автори трактують банки як установу, що виконує певний набір операцій або надає певні послуги. Однак при операційному підході до розуміння суті банку можна скласти уяву про спектр банківської діяльності, який може бути притаманним для інших фінан-

сових інститутів, але не можна досягнути єдиного розуміння і окреслення кола операцій, що відображають суть банку.

По-друге, операційний підхід до тлумачення змістовної суті банку повертає до юридичного розуміння поняття "банк". Це й призвело до того, що у світі термін "банк" застосовують до різноманітних установ, що надають позики, не завжди на основі отриманих депозитів і для найрізноманітніших цілей (наприклад, банки розвитку, інвестиційні банки, іпотечні банки тощо).

На нашу думку, правильним є висновок професора Реверчука С.К., який, проаналізувавши думки багатьох науковців стосовно визначення суті поняття "банк", вважає за доцільне виокремити три наступні методологічні підходи [17, с. 9—11].

Першим методологічним підходом до розуміння суті банку можна вважати твердження С. Меньшікова, який пише, що "під банком у строгому смислі слова розуміється фірма або установа, яка, поряд із власним капіталом, залучає зовнішній капітал шляхом прийняття грошових депозитів (вкладів) і отримує доходи шляхом надання грошей у позику, в кредит під проценти. Це — основна відмінна ознака банку" [11, с. 275].

Другим методологічним підходом до розуміння суті банку є розгляд банку як підприємства або фірми. Найчастіше тлумачення банку як підприємства зустрічається у німецькій економічній літературі. Гюнтер Асхаурер твердить, що банк — це кредитна установа, яка здійснює банківські операції на комерційній основі. До переліку банківських операцій він включає практично всі традиційні операції: операції з приймання вкладів; кредитні операції; банківські операції з обліку векселів; операції з цінними паперами; інвестиційні операції; операції по гарантіях; здійснення безготівкових розрахунків та інкасових операцій [7, с. 28]. На його думку, якщо установа здійснює хоча б одну із вище перелічених операцій комерційним способом, то вона вже є банком.

За німецькою традицією сучасний банк — це не тільки установа — акумулятор вільних грошей, не тільки офіс, де можна позичити гроші, не тільки посередник на грошовому та інвестиційному ринку, а передусім фабрика, яка виготовляє кредити та інвестиції [17, с. 10—12].

Дійсно, банк — це суб'єкт, який наділений економічною і юридичною самостійністю, його капітал обслуговує процес виробництва й обігу, а операції здійснюються з урахуванням особистої відповідальності банківських працівників, банківській діяльності властивий ризик. З цього погляду банк не відрізняється від інших (промислових, торговельних, будівельних) підприємств. Однак, банк — це не промислова фабрика, торговельний магазин чи будівельна організація.

По-перше, на відміну від промислового підприємства діяльність банку зосереджена у сфері обігу, а не у сфері виробництва і тому — банк швидше продавець і покупець, аніж виробник.

По-друге, продукт банку відрізняється від продукту промислового підприємства тим, що банк виробляє або особливий товар — гроші (перший рівень банківської системи), або кредитні, інвестиційні та інші продукти (переважно другий рівень банківської системи).

По-третє, якщо банк працює в основному на чужих грошах, то промислове підприємство здійснює свою діяльність на власних ресурсах. Окрім того, банк порівняно з промисловим підприємством не тільки випускає акції і корпоративні облигації, але й здійснює операції по обліку та зберіганню цінних паперів інших емітентів.

По-четверте, в банку, на відміну від промислового чи торгового підприємства, працюють переважно службовці, зайняті розумовою працею, а не робітники, які зайняті фізичною працею.

По-п'яте, банк більше схожий не на промислово-виробниче підприємство, а на торговельно-посередницьке підприємство. Адже банк купує грошові ресурси і продає їх, має своїх продавців і покупців, має свої склади, комори і товарні запаси. Обсяги прибутків банку, як і торгового підприємства, в значній мірі залежать від обіговості його ресурсів. Водночас торгове підприємство, як і банк, у більшості працює на позичених капіталах. Очевидно й те, що в торгівлі власність на товар переходить від продавця до покупця, а в банківництві цього немає. Отож, розуміння банку як підприємства є досить умовним, однак воно має право на існування, оскільки праця у банківській сфері є не тільки продуктивною, але й має важливі ознаки виробничої діяльності (банківський капітал, техніка, транспорт, будинки, фахові знання, засоби комунікації, система безпеки, внутрішня і зовнішня інформація, підприємницький хист тощо).

За третім методологічним підходом банки розглядаються як фінансові посередники.

Банки як фінансові посередники забезпечують передусім перерозподіл (розміщення) тимчасово вільних грошових ресурсів та спрямування їх до суб'єктів ринку з метою задоволення інвестиційних та споживчих потреб розширеного відтворення економіки. Через фінансове посередництво банки реалізують надання суб'єктам ринкової економіки інвестиційних і споживчих кредитів.

За сутністю основних операцій комерційні банки можна класифікувати на: універсальні, що виконують усі базові операції на грошовому ринку та спеціалізовані, що виконують лише частину базових операцій на грошовому ринку, визначених чинним законодавством України [2]. Відповідно до ст. 4 Закону України "Про банки і банківську діяльність" банки в Україні можуть функціонувати як універсальні чи спеціалізовані, зокрема ощадні, інвестиційні, іпотечні [1].

Банк слід розглядати як підприємство особливого виду. Тобто, якщо в діяльності звичайного підприємства гроші виконують роль засобу платежу, то в банківській діяльності самі гроші виконують роль товару.

У сучасній теорії банківської справи, як правило, застосовується поділ банківських операцій на три групи [9, с.10]:

1) активні операції — спрямовані на використання ресурсів банку (наприклад, надання кредитів, здійснення лізингових операцій);

2) пасивні операції — спрямовані на залучення коштів. Власний капітал банку, наявний під час його утворення, становить незначну частину його ресурсів. Головна частина — депозити клієнтів. Депозити поділяються на поточні (гроші видаються на вимогу вкладника у будь-який час) і строкові (гроші можуть бути зняті з рахунків лише через установленний строк);

3) комісійні операції — це посередницька діяльність банку: обслуговування платіжів клієнтів, отримання грошей за борговими зобов'язаннями (векселями, чеками), за дорученням своїх клієнтів, інкасація, зберігання валютних цінностей та цінних паперів тощо.

ВИСНОВКИ

Сутність банківської діяльності та її характерні риси визначає складний комплексний характер відносин, що виникають у сфері банківництва. До банківської діяльності належать декілька видів основних операцій: залучення депозитів; кредитування; здійснення розрахунків між клієнтами. Ці операції є базовими й утворюють первинну сферу банківської діяльності.

Банк є самостійним суб'єктом господарювання, юридичною особою, який виробляє і реалізує продукт у формі специфічних банківських послуг. Мета банк-

івської діяльності — комплексне, високоякісне обслуговування юридичних і фізичних осіб, задоволення суспільних потреб у банківських продуктах та послугах.

На сучасному етапі розвитку банківської системи України для науковців та практиків залишаються перспективними і актуальними дослідження та використання сучасних методологічних підходів до визначення суті поняття "банк" і "банківська діяльність" з метою забезпечення стабільності банківської системи і зростання вітчизняної економіки.

Література:

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" (112-111 від 07.12.2000 р., з наступними змінами та доповненнями). — Режим доступу: www.rada.gov.ua
2. Алексєєв І.В. Гроші та кредит / І. В. Алексєєв, М.К. Колісник: Навч. посіб. — К.: Знання, 2009, — 253 с.
3. Банківські операції: Підручник / За ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза. — К.: КНЕУ, 2000. — 384 с.
4. Васюренко О.В. Банківські операції: навч. посібник. — К.: Знання, 2008. — 318 с.
5. Вовчак О.Д. Державне регулювання банківської інвестиційної діяльності в Україні: Автореферат дис. д. е. н. / О.Д. Вовчак. — Львів, 2006. — 38 с.
6. Грушко В.І., Лаптев С.М., Любунь О.С., Раєвський К.Є. Банківський нагляд: Навч. посіб. — К.: ЦНА., 2004. — 264 с.
7. Введение в банковское дело: учебное пособие / Под ред. Г. Асхауэра (Перевод с нем.). — М.: Научная книга, 1996. — 629 с.
8. Енциклопедія банківської справи України / Редактор: В.С. Стельмах (голова) та ін. — К.: Молодь, Ін Юрс, 2001. — 680 с.
9. Мацелик М.О. Фінансове право: навч. посіб. / М.О. Мацелик, Т.О. Мацелик, В. А. Пригоцький; за заг. ред. В. К. Шкарупи. — К.: Знання, 2011. — 815 с.
10. Міщенко В.І., Яценюк А.П., Коваленко В.В., Коренева О.Г. Банківський нагляд: Навч. посіб. — К.: Знання, 2008. — 406 с.
11. Меньшиков С.М. Новая экономика. Основы экономических учений: учебное пособие. — М.: МО, 1999. — 400 с.
12. Ольшаный А.И. Банковское кредитование: российский и зарубежный опыт / Под ред. Е.Г. Ищенко, В.И. Алексеева. — М.: Русская Деловая литература, 1998. — 352 с.
13. Рикардо Давид. Начала политической экономии и налогового обложения. Сочинения. — Т. 1. — М.: Гос. изд-во политической литературы, 1955. — 360 с.
14. Рикардо Давид. Высокая цена слитков — доказательство обесценения банкнот. — Сочинение. — Т. 2. — М.: Гос. изд-во политической литературы, 1955. — С. 45-104.
15. Рикардо Давид. Опыт о системе функционирования государственных займов. — Сочинения. — Т. 2. — М.: Гос. изд-во политической литературы, 1955. — С. 255—298.
16. Рикардо Давид. Предложение в пользу экономического и устойчивого денежного образования, а также замечания о прибыли английского банка, поскольку она связана с интересами государства и собственников капитала банка. — Сочинения, т.2, — М., Гос. изд-во политической литературы, 1955. — С. 179—254.
17. Реверчук С.К., Кльоба Л.Г., Паласевич М.Б. Управление и регулирование банківською інвестиційною діяльністю. Монографія / за ред. д.е.н., проф. С. К. Реверчука. — Львів: Тріада плюс, 2007. — 352 с.
18. Словник сучасної економіки Макміллана / ред. з англ. — К.: "Арт Ек", 2000. — 640 с.
19. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Изд-во соц.-эк. литературы, 1962. — 684 с.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2013 р.